

**Darüŝŝifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi / Darüŝŝifa Journal Of Islamic
Medical History Research**

ISSN: 2822-4949

(Haziran / June 2024) 3/1

Akşemseddin ve İbn Sînâ'da Mâddetü'l-hayât İçeriğinin Karşılaştırılması

Comparison of the Content of Maddat ul Hayat in Ak Shams al-din and Ibn Sina

MERVE SÜNGÜ

Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Öğrencisi,

Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Theology, Islamic History and Arts, Post Graduate Student,

Çorum, Türkiye

mrvsungu19@gmail.com

orcid.org/0009-0009-5621-7915

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Mayıs 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24 Haziran 2024

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2024

ATIF/CITE AS

Süngü, Merve "Akşemseddin ve İbn Sînâ'da Mâddetü'l-Hayât İçeriğinin Karşılaştırılması"
Darüŝŝifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, (Haziran/June, 2024) 3/1

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile
lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC).

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software

Comparison of the Content of Maddat ul-Hayat in Ak Shams al-din and Ibn Sina

Abstract

Ak Shams al-din (d. 863/1459), known as the spiritual conqueror of Istanbul, became very famous for his Sufi identity as well as his medicine. In addition to his works in the field of Sufism, *Risalat an-Nuriya*, *Maqamat-e awliya* and *Defu meâîni's-sûfiyye*, he also wrote a work called *Maddat ul-hayat*, which still needs to be studied in the field of medicine. In his work, he touched on issues such as the hereditary nature of the disease and cancer, and also mentioned the microbe at least a century before the Italian physician Fracastor (d.1553), who gave precise information about microbes and transmission. Ak Shams al-din said that the medicine of the same name, also known as the blessed liquid, which bears the same name as his work on a dream he had, would be good for all kinds of diseases.

As a result of the researches, it has been determined that ruby, mercury and sulfur, which are included in the content of the maddetü'l hayat, which Ak Shams al-din said was a cure, were used by many physicians in the past. One of these physicians is Ibn Sina, who lived four centuries before Ak Shams al-din and wrote many important works in the fields of music, philosophy and medicine such as *ash-Shifa*, *an-Najât*, *Uyûnü'l-hikma*. His work *al-Qânûn fî l-tıbb*, which he wrote in the field of medicine, left its mark on the period in which he lived and was taught as a textbook in the west for years. In this work, which has an important place in the history of medicine, Ibn Sina did not mention a medicine that would cure every panacea like Ak Shams al-din. However, he frequently used ruby, mercury and especially sulfur in his prescriptions for treatments. This study was written in order to compare the content of Ibn Sina's work called *al-Qânûn fî l-tıbb* with the content of *Maddat ul-hayat*, which is said to be a cure for all problems, and to determine the similarities and differences in the places where they are used.

Keywords: Ak Shams al-din, Ibn Sina, Maddat ul Hayat, Blessed Liquid, al-Qânûn fî l-tıbb.

Akşemseddin ve İbn Sînâ'da Mâddetü'l-Hayât İçeriğinin Karşılaştırılması

Öz

İstanbul'un manevi fatihi olarak bilinen Akşemseddin (ö. 863/1459), tasavvufi kimliğinin yanı sıra hekimliği ile de oldukça meşhur olmuştur. O, tasavvuf alanında yazmış olduğu *Risâletü'n-Nûriyye*, *Makâmât-ı evliyâ ve Defu Meâîni's-sûfiyye* isimli eserlerinin dışında tıp alanında da günümüzde hâlâ üzerinde çalışılması gereken *Mâddetü'l-hayât* isimli eseri kaleme almıştır. Eserinde hastalığın ırsiliği, kanser gibi konulara değinmiş ayrıca mikrop ve bulaşma konusunda kesin bilgiler veren İtalyan hekim Fracastor'dan (ö.1553) en az bir asır önce mikroptan bahsetmiştir. Akşemseddin, gördüğü bir rüya üzerine eseriyle aynı adı taşıyan mâddetü'l-hayât ilacının diğer adıyla mübarek sıvının da her türlü hastalığa iyi geleceğini söylemiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda Akşemseddin'in her derde şifa olduğunu söylediği mâddetü'l-hayât isimli ilacın içeriğinde yer alan yakut, cıva ve kükürdün, geçmişte de birçok hekim tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu hekimlerden birisi Akşemseddin'den dört asır önce yaşayan ve *eş-Şifâ*, *en-Necât*, *Uyûnü'l-hikme* gibi musiki, felsefe, tıp alanlarında birçok önemli eseri kaleme alan İbn Sînâ'dır. Onun tıp alanında yazmış olduğu *el-Kanun fi't-tıbb* isimli eseri ise yaşadığı döneme damgasını vurmuş, Batı'da yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn Sînâ tıp tarihinde önemli bir yeri bulunan bu eserinde Akşemseddin gibi her derde şifa olacak bir ilaçtan bahsetmemiştir. Ancak tedavilere dair vermiş olduğu reçetelerde yakut, cıva ve özellikle de kükürdü çok sık kullanmıştır. Bu çalışma, İbn Sînâ'nın *el-Kanun fi't-tıbb* isimli eserinin içeriği ile her derde şifa olduğu söylenen *mâddetü'l-hayât*'in içeriğinin karşılaştırılarak kullanıldıkları yerlerdeki benzerliklerinin ve farklılıklarının tespit edilmesi amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akşemseddin, İbn Sînâ, Mâddetü'l-Hayât, Mübarek Sıvı, el-Kanun fi't-Tıbb

Giriş

Altı asır boyunca geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devletinde (salt. 1300-1922) tıp alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dönem içerisinde okullarda; 18. yüzyıla kadar Hipokrat¹ (MÖ. 460 [?]-375 [?]), Galen² (ö. 200 [?]) gibi Yunan hekimlerin eserlerinin üzerine yapılan açıklamalar ve tartışmaların yanı sıra İbn Sînâ'nın (ö. 428 / 1037) *el-Kânûn fi't-tıb*, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî'nin³ (ö. 404 / 1013) *Kitâbü't-Tasrîf* ve Ebû Bekir er-Râzî'nin⁴ (ö. 313 / 925) *el-Hâvî fi't-Tıb* gibi klasik İslam tıbbına bağlı eserler de okutulmuştur.⁵ Osmanlı döneminde okullarda verilen bu eğitimler neticesinde yaşamış olduğu zamanda büyük çığır açan hekimler yetişmiştir. Bu hekimler ise geçmişteki meslektaşları gibi sağlığı korumaya veya hastalıkları iyileştirmeye yönelik yeni tedavi yöntemleri ve ilaç formülleri geliştirerek tıp ilmini bir basamak daha yukarı taşımışlardır. Bazıları da bu alandaki çalışmalarını günümüzde hâlâ okunan birer esere çevirerek tıp tarihindeki unutulmazlar arasında yerini almıştır. İşte bunlardan birisi, kendisine atfedilen *Mâddetü'l-hayât* adlı eserinde mikroorganizmalardan ilk bahseden kişi olma ayrıcalığına sahip Akşemseddin'dir. Sadece tıp ilmi ile ilgilenmeyen, çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Akşemseddin bu eserinde mâddetü'l-hayât ya da mübarek sıvı adını verdiği ilacın tüm hastalıklara şifa olacağını belirterek tıp tarihine kalıcı bir iz bırakmıştır.

Akşemseddin günümüze menkıbe, tıp, risale, şiir gibi alanlarda ondan fazla ve birbirinden değerli eser bırakmıştır. Ancak çalışmamıza konu olan *Mâddetü'l-hayât* gibi bu eserlerden bazılarının kendisine ait olup olmadığı hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Araştırmacıların çoğu *Mâddetü'l-hayât*'ın ona ait olduğunu kabul etmiştir. Fakat 2016 yılında "Akşemseddin'in Maddetü'l hayat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)" ismiyle bir doktora tezi hazırlayan Hasan Ali Çetin yaptığı araştırmalar neticesinde eserin giriş kısmının Akşemseddin'e ait olduğunu belirtmekle birlikte tamamının kesin olarak Akşemseddin'e ait olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bizim bu çalışmadaki amacımız ise bu eserin ona ait olup olmadığından ziyade esere adını veren ve tüm hastalıklara şifa olduğu söylenen bu ilacın içeriğidir.

¹ Tıbbın babası sayılan İlkçağ'ın en ünlü hekimi olup hayatı hakkında çok fazla güvenilir bilgi bulunmamaktadır. bk. Esin Kahya, "Hipokrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/119.

² Grek tabip ve filozoftur. Asıl adı Galenos olup İslami literatürde ise Câlînûs adıyla meşhur olmuştur. bk. İlhan Kutluer, "Câlînûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/32.

³ Hayatına dair yeterli bilgi bulunmayan Cerrahî alanında getirdiği yeniliklerle tanınan Endülüslü tıp âlimidir. Günümüze ulaşan tek çalışması olup aynı zamanda bir tıp ansiklopedisi niteliği taşıyan *Kitâbü't-Tasrîf* İslam dünyasından çok Batı'da etkili olmuştur. bk. Esin Kahya, "Zehrâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/189.

⁴ Batılılar'ın Rhazes olarak adlandırdıkları ünlü hekim ve filozoftur. Hipokrat ve Câlînûs'tan (Galen) sonra tıp ilmine yaptığı önemli katkılardan dolayı "Araplar'ın Galeni" unvanıyla anılmıştır. Birden fazla eseri bulunmakla beraber el-Hâvî adlı eseri bir tıp ansiklopedisi mahiyetinde olup yazmış olduğu en büyük eseridir. bk. Mahmut Kaya, "Râzî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/479-485.

⁵ Nil Sarı, "Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/101.

Bu çalışma Akşemseddin'in bütün hastalıkları tedavi edici etkisinin bulunduğunu söylediği maddetü'l-hayât isimli ilacın içeriğinde yer alan yakut⁶, cıva⁷ ve kükürdü,⁸ Akşemseddin'den dört asır önce yaşamış olan meşhur hekim İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) Batı'da ders kitabı olarak okutulan *el-Kânûn fi't-tıb* isimli eserinde hangi hastalıkların tedavisinde kullandığını belirleyerek aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Akşemseddin'in Hayatı

Tarih, İslam Kültür ve Medeniyetinde önemli izler bırakan birçok şahsiyete ev sahipliği yapmıştır. Bu şahsiyetlerden birisi de Osmanlı'nın yükselme devrinde ve Orta Çağın bitip Yeni Çağın başladığı dönemde yaşayan İstanbul'un manevi fatihi Akşemseddin'dir.⁹ Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza olup¹⁰ soyu ilk halife Hz. Ebu Bekir'e (ö. 13/634) ve *Avârifü'l-maârif* adlı eserin sahibi olan Şeyh Sühreverdi'ye (ö.632/1234) dayanmaktadır.¹¹ Yüzü ve sakalı yapmış olduğu riyâzetin fazlalığından beyazladığı için ayrıca beyaz elbise giymeye de düşkün olduğundan kendisine Akşeyh ve Akşemseddin lakapları verilmiştir.¹²

Akşemseddin 792/1390 senesinde Şam'da doğmuştur.¹³ Aynı zamanda hocası da olan¹⁴ babasının adı Hamzatü'ş-Şâmi ya da Şeyh Hamza isimleriyle de bilinen Hamza'dır.¹⁵ Keramet sahibi bir zat olarak tanınan babası hâlâ Amasya'da Sırtlanboğan/Kurtboğan olarak bilinmektedir.¹⁶ Bu lakap ona öldükten sonra da keramet göstermesinden dolayı verilmiştir. Menkıbeye göre Şeyh Hamza defnedildikten sonra bir sırtlan kurdu gelip cesedini yemek istemiştir. Şeyh Hamza da elini mezardan çıkararak kurdu boğmuştur fakat eli yıkanıp temizlenene kadar dışarıda kalmıştır.¹⁷

⁶ Sadece elmasın çizebildiği çok değerli bir taştır. En meşhuru kırmızı renkli olandır. Bunun dışında pembe, erguvan rengi vb. de bulunmaktadır. bk. Hasan Ali Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi,2016),468.

⁷ Simgesi Hg olan elementtir. Atom numarası 80, atom ağırlığı 200,5, yoğunluğu 13, 59 donma noktası ise -38,8 derecedir. Bu nedenle normal sıcaklıkta gümüş renginde sıvı olarak bulunmaktadır. bk. Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 215.

⁸ Atom numarası 16 simgesi S olan elementtir. Beyazımsı açık sarı renkte, doğada kristal halinde veya şekilsiz olarak bulunmaktadır. Mavi bir alevle yanarak nefes almaya engel olan bir gaz yaymaktadır. Yoğunluğu ise yaklaşık 2, erime dereesi 115 derece, atom ağırlığı 32,06'dır. Kauçuğun sertleştirilmesi, kibrit, kâğıt, böcek ilacı, sülfürik asit üretimi gibi yerler kullanım alanlarındandır. bk. Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 338.

⁹ Muhammed Ali Yıldız, "Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Ocak 2016), 213.

¹⁰Orhan F. Köprülü - Mustafa İsmet Uzun, "Akşemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/299.

¹¹ Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 6.

¹² Ayşe Yücel, *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açısından Tahlili* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,1994), 8.

¹³ Şerafeddin Gölcük, "Akşemseddin Mehmet B. Hamza 792-863/1390-1459". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1997), 11.

¹⁴ Cahid Baltacı, "Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi", *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, 1990, 22.

¹⁵ Muhammed Ali Yıldız, "Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler", *III. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vahit Göktepe vd. (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018), 182.

¹⁶ Hans Joachim Kissling, "Akşemseddin: Bizans'ın Son Zamanlarında Yaşamış Bir Türk Veli", çev. Ramazan Ekinci, *Süfi Araştırmaları*, 2/4 (2011), 85.

¹⁷ Yücel, *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açısından Tahlili*, 9.

Akşemseddin yedi yaşlarında babası ile birlikte Anadolu'ya göç ederek günümüzde Samsun'a bağlı olan Kavak ilçesine yerleşmiştir.¹⁸ Almış olduğu eğitim esnasında nahiv, belagat, mantık, meâni, fıkıh, hadis, kelim ve tefsir gibi ilimleri öğrenmiş ve bu alanda yazılan eserleri okumuştur.¹⁹ İyi bir eğitimden sonra da genç yaşlarda Çorum'un Osmancık ilçesinde bulunan medresede müderrislik yapmaya başlamıştır.²⁰

25 yaşlarına geldiğinde mesleğini icra ederken içinden gelen arzuyu bastıramayarak tasavvuf ilmine yönelmiş ve kendisine bir mürşit aramak üzere Fars ve Mâverâünnehir'e doğru yola çıkmıştır.²¹ Halep'e Zeynüddin el-Hafî'nin²² (ö. 838/1435) yanına gitmek üzere yoldayken rüyasında boynuna takılı zincirin ucunun Hacı Bayrâm-ı Velî'nin elinde olduğunu görünce geri dönerek ona intisap etmiştir.²³ Bu intisaptan sonra göstermiş olduğu özellikler ile kısa zamanda sülûkunu tamamlayarak Hacı Bayrâm-ı Velî'nin en kısa zamanda halifelik verdiği müridi olmayı başarmıştır.²⁴

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin II. Murad (salt. 1421-1444, 1446-1451) ile görüşmeleri esnasında Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446, 1451-1481) ile tanışmış ve aralarında bir dostluk meydana gelmiştir.²⁵ İstanbul kuşatıldığında ise Fatih Sultan Mehmed, askere manevi güç vermeleri ve duaları ile destek olmaları için kuşatmaya birçok şeyhi davet etmiştir.²⁶ Davet edilen bu şeyhlerden birisi önceden tanışmış olduğu Akşemseddin'dir. İstanbul'un fethinde Fatih Sultan Mehmet'in yanında olan, ona manevi olarak büyük destek sağlayan Akşemseddin, fetih sonrasında da Fatih'in isteği üzerine Hz. Muhammed'in (s.a.v) mihmandarı olarak bilinen, asıl adı Hâlid b. Zeyd olan sahabe Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) kabrini keşfetmiştir.²⁷ Ayrıca Ayasofya'da kılınan ilk Cuma namazında hutbeyi okumuştur.²⁸ Daha sonra Göynük'e dönerek irşat faaliyetlerine devam etmiştir.

Çok yönlü bir kişi olan Akşemseddin bir yandan irşat faaliyetlerine devam ederken diğer yandan hekimlik yapmıştır. Hayatı incelendiğinde onun dini ilimlerin dışında pozitif ilimlerden olan tıp ve eczacılık hakkında da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Bunu ona verilen unvanlarda kanıtlar niteliktedir. Nitekim "ruhların doktoru" anlamına gelen Tabîb-i Ervâh ve "bedenlerin doktoru" anlamına gelen Tabîb-i Ebdân unvanları onun için kullanılan unvanlar arasında yer almıştır.³⁰ Ayrıca onun için "yaşadığı dönemin Lokman'ı" olduğu söylenmiş ve kendisine Lokman-ı Sanî de denilmiştir.³¹ Hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Emir Hüseyin

¹⁸Süleyman Ateş, "Akşemseddin (792-863/1390-1459)", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/16-17-18 (1999), 17.

¹⁹Baltacı, "Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi", 22.

²⁰Yücel, *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açısından Tahlili*, 9.

²¹Köprülü-Uzun, "Akşemseddin", 2/300.

²²757/1356 yılında Horasan'ın Hâf şehrinde doğmuş ve Sühreverdîyye tarikatının Zeyniyye kolunu kurmuştur. Hakkında detaylı bilgi için bk. Reşat Öngören, "Zeynüddin el-Hâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/375-377.

²³Ateş, , Akşemseddin (792-863/1390-1459),17.

²⁴Yıldız, "Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler",182.

²⁵Ateş, Akşemseddin (792-863/1390-1459),18.

²⁶Yücel, Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açısından Tahlili, 13.

²⁷Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 11.

²⁸Gölcük, Akşemseddin Mehmet B. Hamza 792-863/1390-1459, 13.

²⁹Gölcük, Akşemseddin Mehmet B. Hamza 792-863/1390-1459, 11.

³⁰Yücel, *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açısından Tahlili*, 24.

³¹Gölcük, Akşemseddin Mehmet B. Hamza 792-863/1390-1459, 11.

Enîsî 16.yy'da yazdığı tahmin edilen³² *Menâkıbnâme'*sinde onun hakkında "Akşemseddin, kalblerin ma'nevî hastalıkları tedâvî eden bir doktor olduğu gibi, tabb-ı zâhir-(doktorluk)de de hâzik (yetkin bir kişi) idi. Gezdiği yerlerde ağaçların ve taşların ona seslenip hangi hastalığa iyi geldiklerini söyledikleri anlatılır" ifadelerine yer vermektedir.³³

Elde edilen bilgiler ışığında iyi bir tıp eğitimi aldığı anlaşılan Akşemseddin'in bu eğitimi nerede aldığına dair net bir bilgi bulunmamasına karşılık yaşadığı dönem ve yer göz önüne alındığında Amasya'da bulunan Ilduz Hatun Darüşşifasında ilk tıp eğitimini almış olması ihtimal dâhilindedir.³⁴ Daha sonrasında yine eğitim için gittiği Fars ve Mâverâunnehir'de de tıp eğitimi almış olabilir.³⁵ Bu ihtimaller dâhilinde Ilduz Hatun Darüşşifasında dönemin önemli hekimlerinden olan *Cerrahiyyetü'l-Haniyye* isimli eserin müellifi Sabuncuoğlu Şerefeddin'den³⁶ (ö. 873/1468'den sonra) ve nebatları iyi tanıyan Altuncuzâde³⁷ den eğitim aldığı düşünülmektedir.³⁸ Çünkü Akşemseddin'in de tıpkı Altuncuzâde gibi hangi nebatın hangi hastalığa iyi geldiğini ileri derecede bildiği görülmüştür.³⁹ Yine onun ilk kanser o dönemdeki adıyla seretan araştırmacılarından olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Zaman içerisinde hekimliği ile iyice meşhur olan Akşemseddin, devletin üst kademelerinde yer alan görevlileri ve padişah ailesini de tedavi etmeye başlamıştır. Tedavi ettiği bilinen kişilerden birisi Çandarlı Halil Paşa'nın kazasker olan oğlu Süleyman Çelebidir.⁴¹ Diğeri ise tedavi sonrasında Akşemseddin'e pirinç mezraları hediye eden Fatih Sultan Mehmed'in kızıdır.⁴²

Hayatını ilme ve tasavvufa adayan Akşemseddin 863/1459 senesinde Göynük'te vefat etmiştir. Ölümünden beş yıl sonra kabrinin üzerine gösterişli bir türbe yapılmıştır.⁴³ Bolu Göynük'te bulunan Akşemseddin'in türbesi günümüzde hâlâ ziyaret edilmeye devam etmektedir.

Mâddetü'l-hayât ve İçeriği

Rîsâletün fi't-tıbb adıyla da bilinen bu eser Akşemseddin'in tıp ilmine dair yazmış olduğu tek eserdir.⁴⁴ Sözlükte "sağlığın sermayesi" ve "hayatın ana unsuru" gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ En eski tarihli yazma nüshası olan Ali Emîrî nüshası 1096/1685 yılında istinsah

³² İsmail Erünsal, "Hüseyn Enisi ve Menakıb-ı Akşemseddin'i", *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)* 11/3 (1972), 172.

³³ Ateş, Akşemseddin (792-863/1390-1459),20.

³⁴ Yücel, *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açından Tahlili*, 25.

³⁵ Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 8.

³⁶ Ünlü bir hekim ailesine mensup olan Osmanlı hekimi ve cerrahdır. Hakkında detaylı bilgi için bk. Nuran Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerefeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/358-359.

³⁷ Asıl adı, doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen Fatih döneminde yaşamış ünlü bir hekimdir. Şifalı otları çok iyi tanıdığı, imal ettiği kalaydan sondalarla idrar tutukluğuna nasıl çare bulduğu bilinmektedir. Bu bilgiden İbn Sinâ tarafından icat edilen kalay sondayı Türkiye'de ilk defa Altuncuzâde'nin kullanmış olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bk. Arslan Terzioğlu, "Altuncuzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/544.

³⁸ Baltacı, "Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi", 25.

³⁹ Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 8.

⁴⁰ Muhammed Ali Yıldız, *Akşemseddin Mehmed Bin Hamza'nın Hayatı, Risâletü'n-Nuriyye ve Makâmâtü'l Evliya Adlı Eserlerinin İçeriğinin İncelenmesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008), 14.

⁴¹ Ateş, Akşemseddin (792-863/1390-1459), 20.

⁴² Yücel, *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açından Tahlili*, 12.

⁴³ Hasan Özönder, "Akşemseddin'in Türbesi ve Vakıfları", *Akşemseddin Hazretleri Vakfı Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, (1990) 120.

⁴⁴ Yıldız, *Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış*, 220.

⁴⁵ Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 1.

edilmiştir.⁴⁶ Yazılan nüshalarda hacim farklılıkları bulunmaktadır.⁴⁷ Arşivlerde toplam on dört nüshasının bulunduğu tespit edilen *Mâddetü'l-hayât*'ın dört tanesi 52 varak ve üzeri iken diğerleri 30 varaktan daha azdır.⁴⁸ Eser konularına göre isimlendirilmiş 11 bölümden oluşmaktadır.⁴⁹ Akşemseddin eserin girişinde “*ten ve gönül hastalarına iman tevhid birle fa'ideli olanları bir yere cem idüp bir kitap hâline....*” diyerek eseri yazış amacının hem bedeni tedavilerde hem de ruhsal tedavilerde kullanılan ilaçları bir araya toplamak olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitaplığı, Ankara Kütüphanesi ve Çorum İl Halk Kütüphanesi bu eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler arasında yer almaktadır.⁵¹

Çalışmamızda eserin Zülküf Perdeci tarafından *Hayatın Maddesi Sağlığın Sermâyesi Mâddetü'l-hayât* adıyla yayımlanan Türkçe çevirisinden faydalandık. Buna göre Akşemseddin, eserine gördüğü rüyayla birlikte gözündeki sır perdesinin aralandığını belirterek başlar. Devamında ise bu rüya üzerine Müslümanların karşılaştığı bütün hastalıklara şifa olacak bir tedavi ortaya koymaya karar verdiğini ifade eder.

Akşemseddin *Mâddetü'l-hayât*'ta Allah'ın insan bedeninde 2000 türlü hastalık takdir ettiğini yazar. Ona göre bu hastalıkların 1000 tanesinin ismi, şekli ve tedavi yöntemi doktorlar tarafından bulunmuştur ama 1000 tanesinin hâlâ bulunamamıştır. İşte Allah 2000 çeşit hastalığa çareyi Akşemseddin'in mâddetü'l-hayât adını verdiği bu ilaca, yine onun deyimiyle mübarek sıvıya has kılmıştır.

Akşemseddin daha sonra mübarek sıvıyı anlatmaya başlar. Öncelikle mübarek sıvının içeriğinde yer alan yakut taşından bahseder. O, hekimlerin yakuta mübarek ve şerefli anlamında “Hacer-i Mükerrrem” dediklerini belirtir. Ardından yakutun ilmini ve değerini yıldızların sultanı olan güneşten aldığını, onun terbiyesi ile 1000 yılda oluştuğunu bu sebeple de yakutun taşların sultanı olduğunu yazar. Çünkü ona göre bütün cevher ve taş türlerinde mevcut olan önemli özelliklerin hepsi yakutta bulunmaktadır. Buna ferahlatıcı ve rahatlatıcı olması da dâhildir.

Esere yakut taşı ile ilgili bir tarif vererek devam eder. Buna göre yakut, yeşil veya kırmızı renkte sert damarlı mermer üzerinde toz haline getirilip şeker ve gül suyu ile içilirse dert ve kederi gidermektedir. Ayrıca kalbe parlaklık ve temizlik vermekte, yalancı susuzluğu gidermektedir. Zehirlenmelere ve veba hastalığına sahip olanlara da iyi geldiğini söyleyerek faydasının çokluğuna vurgu yapar. Devamında mâddetü'l-hayâtın içeriğinde yer alan diğer iki madde olan cıva ve kükürtten bahseder. Bu iki maddeden birinin filozoflar tarafından nefis, diğerinin ruh olarak adlandırıldığını belirtir. Bu iki madde kimyasal özellikleri bakımından mükemmeldirler. Doktorların çoğunun cüzzam ve frengi gibi ağır hastalıkların tedavisinde zorlanınca bu iki elementten birisini mutlaka kullandığını belirtir. Yakut gibi eriyik hale getirilip kullanılırsa midede hazmedilmesinin daha kolay olacağını da ilgili bölüme eklemiştir.

⁴⁶ Yıldız, “Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler”,187.

⁴⁷Mustafa Uzun, “Akşemseddin Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler”, *Akşemseddin Hazretleri Vakfı Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, (1990) 14.

⁴⁸ Çetin, *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 1.

⁴⁹ Yıldız, “Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler”,187.

⁵⁰ Yücel, Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açısından Tahlili, 72.

⁵¹ Yıldız, “Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler”,221.

Akşemseddin öncelikle geçmişte hekimler tarafından kullanılan mübarek sıvının içeriğindeki bu maddeleri ayrı olarak tanıtır bazı reçeteler vererek bu maddelerin tek başına da faydalı olduğunu açıklamaya çalışır. Öyle ki tek başına bile birçok şifası bulunan bu maddeler mübarek sıvı haline geldiğinde tüm hastalıklara şifa olacaktır.

Akşemseddin içerikte yer alan bu maddelere değindikten sonra mâddetü'l-hayât 'ın reçetesini verir. Buna göre öncelikle yakut toz haline getirilmelidir. Sonrasında cıva ve kükürt eklenip ateş üzerinde pişirilerek daha güçlü bir ilaç yapılmalıdır. Reçeteye göre bu şekilde elde edilen mübarek sıvı insan bedeninde yer alan illetlere, hastalıklara, tümörlere ve acılara deva ve şifa olmaya hazır hale gelmektedir. Kişi de inayet dileyerek ibret nazarı ile bakarsa şifa kendisine apaçık gözükecektir. Yine eksiksiz tedbirler ile bu karışım halindeki kıymetli ilaç az bir sıcaklıkta tutularak tarif üzerine uygulanırsa bütün hastalıkları tedavi edici etkisi görülecektir.

Akşemseddin eserinde 2000 çeşit hastalığa şifa olan mübarek sıvının kullanıldığı otuz bir hastalığa ve bunlara uygun olan reçetelere yer vermiştir. Bu hastalıklar şunlardır: Baş ağrısı, göz ağrısı, diş ağrısı, dişlerde sarı ve başka renkli lekeler, ağız kokusu, yüzde çil, kulak tıkanıklığı, boğaz ağrısı veya kurbağacık hastalığı (ağız tabanı kisti), nezle, azalarda ak veya kara benekler (vitiligo), frengi(sifiliz), karında asit (sıvı) birikme rahatsızlığı, vücutta ağrı ve sızı, cüzzam (lepra), deri mantarı, akıntılı yara veya lenf bezi tüberlikozu (verem), veba-taun, sıtma ve ateşli humma, çok zayıf olup şişmanlama isteği, kalpte ağrı veya sancı olma durumu, yürekte ateş hissedilmesi, bağırsakta solucan veya parazit, kıl (tatar) kurdu, basur, idrar yolunda taş, gut (nikris), saçkıran, kıl çıkmama, depresyon, unutkanlık ve siyah nokta.

Akşemseddin bu hastalıklara dair reçeteleri verirken bazı hastalıklarda mübarek sıvıya başka maddeler de ilave etmiştir. Örneğin diş ağrısında yarım dirhem mübarek sıvıya bir dirhem gül suyu ilave edileceğini söylemekte ve tedavinin nasıl yapılacağını anlatmaktadır. Nezle bölümünde koçboynuzunun yakılarak dumanının hastanın burnuna dayanabileceği kadar tutulacağını ardından bir miskal kadar mübarek sıvının suya katılarak hastaya içirileceğini ve bu işlemin birkaç kez tekrarlanacağını söylemektedir. İdrar yolunda taş görüldüğünde bir dirhem mübarek sıvıya karpuz suyu ilave edileceğini belirtmektedir. Yine kıl çıkmama durumunda bir dirhem mübarek sıvıya iki dirhem üzüm ağacı suyunun ekleneceğini belirtmektedir. Unutkanlığın ise balgam fazlalığından ya da günah işlemekten meydana geldiğini belirterek balgam fazlalığındansa diğer bazı hastalıklarda görüldüğü gibi ön bir uygulama yapılarak müşhil ile bağırsağın temizleneceğini söylemektedir. Sonrasında hasta her gün mübarek sıvıdan bir miskal almalı ve onu içilebilecek miktarda ısıtılmış su ile karıştırarak aç karına içmelidir. Günah işlemekten kaynaklanıyorsa Fatıha suresinin yeşil cam bir çanağa yazılmasını, mübarek sıvı ve gül yağının bu kap içerisinde karıştırılarak içilmesi gerekmektedir. Bu tedavi şeklini veba gibi hastalıklarda birçok kez tecrübe ettiğini de ilgili bölümde belirtir. Örneklerde görüldüğü üzere Akşemseddin mâddetü'l-hayât adını verdiği ilacı ekseriyetle tek başına kullanmamıştır. O bazı tedavilerde ön hazırlık yaparken bazılarında mübarek sıvıya ilave maddeler kullanmıştır.

Eserin ilerleyen kısımlarında Akşemseddin mübarek sıvının sadece hasta olunca kullanılmaması gerektiğini, hasta olmadan içildiğinde de sağlığı koruyucu etkiye sahip olduğunu belirtir. Sıtma başlığı altında mikropla ve hastalıkların ırsiliği ile ilgili bilgilere yer verir. Öyle ki eserinde yer alan mikrop tanımı ile tıp tarihinde mikrop ve bulaşma fikrine öncülük

ederek bu alanda kesin bilgiler veren Fracastor isimli İtalyan hekimden en az bir asır önce bu konuya değinmiştir.⁵² Esere bazı bitkisel ilaçların neye iyi geldiğine yer vererek devam eder. Farklı nüshalarda yer alan “Akşemseddin Macunu” bölümü ile eser son bulur.

Günümüze kadar hakkında yeterince çalışma yapılmayan bu eser tıp ilmi ve tarihi açısından önem arz etmektedir. Asırlar önce kaleme alınan eserde yer alan reçetenin neden tüm hastalıklara şifa olduğunun söylendiği, eserde geçen hastalıklarda kullanılan mübarek sıvıdaki bu maddelerin günümüzde tıp ilminde benzer hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır. Ancak şu bir gerçektir ki mübarek sıvı adı verilen bu ilacın içeriğinde yer alan yakut, cıva ve kükürt geçmişten beri pek çok doktor tarafından birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Akşemseddin’den çok önce yaşayan ünlü filozof ve tıp bilgini İbn Sînâ’dır.

Batıda Avicenna olarak bilinen ve eş-Şeyhü’r-Reis ünvanı ile tanınan İbn Sînâ’nın asıl adı Hüseyin olup 370/980-981’de Buhara yakınlarındaki Efşene’de dünyaya geldiği bilinmektedir.⁵³ Kendisi filozof kimliğinin yanında iyi bir hekim olarak da tanınmaktadır. Daha 18 yaşındayken Sâmânî hükümdarını iyileştirmesi üzerine saray hekimliği görevine getirilmiş ve sarayın zengin kütüphanesinden faydalanma şansını yakalamıştır.⁵⁴ Tıp alanında İslam dünyasındaki etkisi kadar Batı Avrupa’da da etkisi 17. yüzyıla kadar sürmüştür.⁵⁵ Birçok alanda eser veren İbn Sînâ’nın felsefe alanında en önemli eseri *eş-Şifâ*⁵⁶ iken tıp alanındaki en önemli eseri *el-Kânûn fi’t-tıb*’dır. Bu eser yaklaşık bir milyon kelimeyi içeren bir tıp kitabı olup onu değerli kılan esas unsur ansiklopedik ve sistematik bir çalışma olmasıdır.⁵⁷ İbn Sînâ eseri beş ana kısma ayırmış ve sırasıyla genel konuları, alfabetik sıraya göre dizilmiş basit ilaçları, baştan aşağıya doğru yerel hastalıkları, genel hastalıkları ve bileşik ilaçları kaleme almıştır.⁵⁸ Birden fazla dile çevrilen eser günümüzde hâlâ ses getirmeye devam etmektedir.

Mâddetü’l-hayât ve el-Kanun fi’t-tıb İçeriğinin Karşılaştırılması

Akşemseddin’in *Mâddetü’l-hayât* isimli eserinin içeriğinin *el-Kânûn fi’t-tıb* isimli eserde geçtiği yerleri tespit ederken *el-Kânûn fi’t-tıb*’ın Esin Kahya tarafından beş cilt şeklinde hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Öncelikle yapılan okumalar neticesinde İbn Sînâ tarafından yazılan bu eserde mâddetü’l-hayât diğer adıyla mübarek sıvı gibi tüm hastalıklara şifa olacak bir ilaçtan bahsedilmediği görülmüştür. Fakat İbn Sînâ’nın, mübarek sıvının içeriğinde bulunan maddeleri birçok hastalığın tedavisinde kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca İbn Sînâ’nın, hastalıkların tedavisinde mübarek sıvıda yer alan bu maddeler arasında en çok kükürdü, sonra cıvayı ve en az da yakutu kullandığı belirlenmiştir.

Tıp ilmi ile ilgili genel konuları ele aldığı birinci cildin birinci bahsinde İbn Sînâ ilk olarak tıbbın tanımını yaparak konusunu açıklar. Sonra insan ve diğer canlıların ilk temel öğelerini yani

⁵² Uzun, “Akşemseddin Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler”,12.

⁵³ Hasan Hüseyin Bircan, “İbn Sînâ’nın İslam Düşüncesi İçindeki Yeri ve Önemi”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 12/45-46 (2015),12.

⁵⁴ Talip Demir, “İbn Sina (1037)”, *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri* 9, ed. Zehra Gençel Efe, (İstanbul: Mana Yayınları, 2021), 75.

⁵⁵ Arslan Terzioğlu, “İbn Sina, Tıp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/321.

⁵⁶ Zehra Gençel Efe, *İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları* (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019), 38.

⁵⁷ Demir, İbn Sina (1037), 77.

⁵⁸ George Sarton, “İbn-Sina: Hekim, Bilgin ve Filozof (980-1037)”, çev. Remzi Demir, *Felsefe Dünyası*, 13 (1994), 83.

unsurlarını (toprak-hava-su-ateş) açıklayarak mizaç konusuna geçiş yapar. Bu konu başlığı altında mizaçları tanımladıktan sonra dengeli-dengesiz mizaçlar, ilaçlar ve mizaçlar, organların mizaçları ile yaş ve cinsiyetin mizaçlarını ele alır. Daha sonra bu bölümde hıtlar, organların doğası ve çeşitleri, kemikler, kaslar, sinirler, arterler (atardamarlar), venler (toplardamarlar), kuvvetler ve işlevlerini açıklar. İlk cildin ikinci bahsine hastalıkların genel tanımını yaparak başlar; genel ve özel sebeplerini vererek devam eder. Ayrıca işaretler ve arazlar, nabız ve idrara da bu bahiste değinir. Üçüncü bahiste sağlığın nasıl korunacağına, ölümün kaçınılmaz olduğuna, çocuk bakımının nasıl olması gerektiğine, bebeğin beslenmesine, çocuk hastalıklarına, gelişimini tamamlamış bir yetişkinin beslenme rejimine ve yaşlılıkta bakım ve beslenmeye yer ayırır. Birinci cildin son bahsi olan dördüncü bahiste ise hastalığın tedavisine giriş yaparak ilaç tedavisi ve ilaçların niteliklerini anlatır.

Birinci cildin son bahsinde geçen kükürt ve cıva kavramları çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Akşemseddin'in *Mâddetü'l-hayât* isimli eserinde en baştan itibaren geçen kükürt maddesine *el-Kanun fi't-tıb'* da çok sonraları rastlamaktayız. İlk defa sayfa 165'de rastladığımız kükürt için İbn Sînâ "*Güney ülkelerinin iklim özellikleri, yaz mevsiminkilere benzer. Su ekseriya tuzludur ve kükürt içerir*" demektedir. Kükürtle ilgili daha sonra sayfa 171'de "*Örneğin kükürt potansiyel olarak sıcaktır, çünkü o sıcaklık meydana getirerek yanmaya hazırdır*" ve sayfa 185-186'da yer alan ilaçlı banyolar başlığı altında "*Suyun tipine göre tasnif edilir ve böylece azotlu kükürtlü, deniz suyu ile alkalimli veya tuzlu olabilir*" ibarelerine rastlanmaktadır. İbn Sînâ kükürt içeren banyoların sinirleri, spazmatik, ağrılı ve kıvrandıran acıları yatıştırdığını yazar. Yine çibana, kronik ülsere, yuvarlak kurda, vitiligoya, cüzzama, eklem yerleri şişlerine, karaciğer şişlerine ve iltihaplı yaralara iyi geleceğini belirtir. Akşemseddin'in her derde şifa olacağını söylediği, içeriğinde kükürt barındıran mübarek sıvı da vitiligoya, vücutta ağrı ve sızıya, cüzzama ve akıntılı yaralara iyi gelmekteydi. Buradan bu iki önemli hekimin kükürdün faydalı olacağı hastalıkları bildiği ve benzer hastalıkların tedavisinde kullandıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

Cıva kavramı ise *el-Kanun fi't-tıb'* da kükürttten de sonra sayfa 384-385'de müshillerin genel açıklamaları başlığı altında geçmektedir. İbn Sînâ bu kısımda bazı müshillerin zehirli olduğunu söylemiş ve birçok örnek vermiştir. Vermiş olduğu zehirli müshil örneklerinden birisi de beyaz olmayan ve normal görünmeyen sarı turbid yani cıva sülfattır. İbn Sînâ'nun cıva ile ilgili verdiği bu tarz bir bilgiye ise *Mâddetü'l-hayât'* ta rastlanmamaktadır.

İbn Sînâ *el-Kanun fi't-tıb'* ın ikinci cildinde ise alfabetik bir sıra ile sıralanmış basit ilaçları anlatmıştır. Bu ilaçların bazılarının içeriğinde mübarek sıvıda da yer alan zibak (cıva) ile kibritle (kükürt) yer almaktadır. Fakat yakut bulunmamaktadır. Bu ciltte cıvaya; sayfa 227-228'de ve zincefr başlığı altında 232, talk, mika başlığı altında 296, mumya başlığı altında 397. sayfalarda rastlanmaktadır. Kükürdün ise zibak başlığı altında sayfa 227'de, 230'da, zift (karasakız) başlığı altında 235'de, 328 ve 329'da son olarak turp başlığı altında 504'de geçtiği görülmüştür. Ayrıca sayfa 396 ve 387'de kükürdün, kükürtlü su olarak geçtiği tespit edilmiştir.

Eserin üçüncü cildinde baştan aşağıya organ hastalıkları ele alınmıştır. Çalışmamızda çevirisinden faydalandığımız Esin Kâhya üçüncü cildi iki kitap olacak şekilde yayınlamıştır. Buna göre üçüncü cildin birinci kitabında cıva maddesine; tedavinin yasaları, soğuk göz iltihaplarının tedavisi, göz kapağı şişleri ve gözün iç köşesi şişleri, gözün maviliği, göz

kapaklarının yapışkanlığı, kulakta olan tıkanıklık ve benzeri şikâyetlerin tedavisi, kulak kökünde olan şişler, nefesin kokması ve diş eti yaraları başlıklarında rastlanmaktadır. İbn Sînâ, göz kapağı şişleri ve gözün iç köşesi şişlerinin tedavisi ile kulakta olan tıkanıklık ve benzeri şikâyetlerin tedavisinde civanın kırmızı olması gerektiğini belirtmiştir. Burada dikkat çeken nokta içeriğinde cıva bulunan mâddetü'l-hayâtında göz ağrısına, ağız kokusuna ve kulağın tıkalı olmasına şifa olmasıdır.

Kükürt maddesine ise felç ve zihin zaafı, göz iltihabının nezle ile ortak tedavisi, göz kapağında bit, kulağa dışarıdan haşere girmesi ve kulakta kurt oluşması, insan dışında oluşan delik, yırtık oluşturan kurt, soğuk göz iltihapları ile boğazlarda arız olan şişlerin tedavisi başlıkları altında rastlanmaktadır. Mâddetü'l-hayât da göz ağrısı, diş ağrısı, dişlerde sarı ve başka renk lekeler, boğaz ağrısı veya kurbağacık hastalığı (ağız tabanı kisti), nezle gibi hastalıklara iyi gelmekteydi. Yapmış olduğumuz bu karşılaştırmalar bizi İbn Sînâ'nın ve ondan dört asır sonra yaşayan Akşemseddin'in cıva ve kükürdü, farklı reçetelerle de olsa aradan geçen zamana rağmen benzer hastalıkların tedavisinde kullandıkları sonucuna ulaştırmaktadır.

Üçüncü cildin ikinci kitabında cıvaya, cıva arsenik karışımı olarak penis ve testis yaraları ve onun makattaki başlangıcı başlığında yer verilmiştir. Kükürde de karaciğerdeki katı şişler, beden ve zihin zafiyeti, karında sıvı birikmesi, yırtık ve fıtık, safravi sarılık, dalağın katılaşması, dalaktaki yel ve iltihaplanma, eklem ağrıları-nikris ve siyatik ağrılar, ekstremitte paralizisi ve hareket kabiliyetinin kaybedilmesi gibi hastalıkların tedavisinde yer verilmiştir. Bu hastalıkların dışında dizanteri için kullanılan ilaçlar, kötü akıntı ilaçları ve kadından ayrılması gereken maddelerin atılması başlıkları altında kükürdün kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tedavilerde yanmamış kükürt ve sarı kükürt gibi kükürdün değişik şekillerinin kullanıldığı görülmüştür. Yukarıda belirttiğimiz üzere Akşemseddin de mübarek sıvı ile İbn Sînâ'nın yıllar öncesinde tedavi ettiği yukarıdaki hastalıklarla benzer hastalıkları tedavi etmiştir. Örneğin bu ciltte geçen hastalıklarla benzer olarak Akşemseddin karında asit (sıvı) birikme rahatsızlığı ve vücutta ağrı ve sızı için içerisinde kükürt ve civanın yer aldığı mübarek sıvıyı kullanmıştır. Aralarındaki fark Akşemseddin'in mübarek sıvının tüm hastalıklara iyi geleceğini söylemesidir.

Genel hastalıkların anlatıldığı dördüncü ciltte kükürde; balgami olan gece ve gündüz humması, dört günde bir gelen ve batratus denilen nöbet, midede donmuş süt, uçuk, dariya benzer uçuk, sıraca, kanser, cüzzam, lentigo, kanama, kokmuş ve kötü yaralar, derin yaralar, sinirlerin irinli yaraları ve açıklıkları, sinirlerle bağlantılı hastalıklar, akrep sokması ile oluşan hastalıklar, saçkıran ve yılanlık, huzaz (liken) ve kuru uyuz, vurma izi (morarma ve siyah izler) ve deride, dudaklarda, el ve ayak derisinde görülen çatlaklar gibi hastalıkların tedavisinde yer verilmiştir. Yine bu hastalıkların tedavisi dışında; dışarıdan uygulanarak çıbanı açan ilaçlar, ısırık üzerine uygulanacak sıvı ilaçlar, cüzzama iyi gelen "deri yüzen macun" tarifi, bütün böceklerin kovulması, canlıların uzaklaştırılması, sivrisinek ve tahtakurusunun uzaklaştırılması, saç beyazlatanlar, deride renk değişimi sağlayarak rengi kırmızılaştıran ve hoş bir parlaklık veren şeyler, çillerin tedavisi, beden, kol ve bacaklarla ilgili durumlar ve ziynet kısmının tamamlanması başlıkları altında da kükürde rastlanmaktadır. İbn Sînâ, diğer ciltlerde de rastladığımız üzere bu ciltte kükürdün sarı kükürt, beyaz kükürt, yeşil kükürt gibi değişik çeşitlerini de reçetelerinde kullanmıştır. Ayrıca bazı yerlerde kükürt suyu ve kükürt macunu olarak kükürdü kullandığı görülmüştür. Akşemseddin ise mâddetü'l-hayâtta kükürdün çeşitlerini kullanmamış sadece

kükürt ifadesine yer vermiştir. Fakat tıpkı İbn Sînâ gibi yüzdeki çilin tedavisinde, cüzzamın (lepra) tedavisinde, akıntılı yaraların tedavisinde, ateşli hummanın tedavisinde, saçkıran ve kıl çıkmama tedavisinde reçeteleri farklı da olsa içerisinde kükürdün yer aldığı mâddetü'l-hayâtı kullanmıştır.

Dördüncü ciltte cıvaya kanser hakkındaki bölümde ve derin yaraların tedavisinde rastlanmaktadır ki bu tedavilerde yukarıda geçtiği üzere kükürt de kullanılmaktaydı. Bunun dışında cıva; balgami şişler, kireç ve arsenik zehirlenmesi, uçuk, uyuz, kaşıntılı döküntü ve kellik gibi hastalıkların tedavileri ile çilleri tamamen yok eden tedavide kullanılmıştır. Ayrıca bu ciltte “Madeni ve Diğerlerinden Yapılan Donmuş Zehirler Hakkında Açıklama” başlığı altında cıva zehirlenmesine ve tedavisine yer verilmiştir. Dördüncü cildin 547. sayfasında uçuşun tedavisinde geçen cıva toprağı ise cıvanın farklı bir çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Akşemseddin’de mâddetü'l-hayât ile bu hastalıklara benzeyen, yüzde çil, deri mantarı, akıntılı yara, saçkıran ve kıl çıkmama hastalıklarını tedavi etmiştir.

el-Kânûn fi't-tıbb'ın beşinci ve son cildine geldiğimizde İbn Sînâ bu ciltte gerek kendisinin bulunduğu gerekse kendisinden önceki hekimler tarafından bulunan drogların içeriğini ve tarifini vermiştir. Bazı drogların neye iyi geldiğini özellikle belirtmiştir. Mübarek sıvının içeriğinden farklı olarak İbn Sînâ'nın verdiği reçetelerde çok fazla madde bulunmaktadır. Çeşitli hastalıklara şifa olan bu droglar arasında mübarek sıvıda yer alan kükürt, cıva ve yakutun yer aldığı ilaçlar ise şunlardır:

1) Tiryâk-ı azira: İbn Sînâ bu ilaca yönelik iki reçete vermiştir. Beşinci cildin on üç ve on dördüncü sayfalarında bulunan ilk reçetede tarçın, karanfil, afyon, şarap gibi birçok maddenin yanı sıra kükürttten 128 gr bulunmaktadır. İkinci reçetede ise yine birçok maddenin yanında kükürttten bu sefer 120 gr bulunmaktadır.

2) eş-Şeylisa: İbn Sînâ bu ilacın iki farklı reçetesini vermiştir. Beşinci cildin on sekiz ve on dokuzuncu sayfalarında geçen ilk reçetede kuşkonmaz, beyaz tere kökü, altın tozu gibi birçok maddenin yanında kükürt de bulunmaktadır. Ancak İbn Sînâ bu reçetede 7 gr olacak şekilde kükürdün sarı veya kırmızı olması gerektiğini söylemiştir. Beşinci cildin yirminci sayfasında yer alan ikinci reçete de ise yine birçok maddenin yanı sıra kükürt de yer almaktadır. Bu reçeteye göre kükürt sarı olmalı ve 7 gr kullanılmalıdır.

İbn Sînâ beşinci cildin on yedi ve on sekizinci sayfalarında yer aldığına göre bu tarifin yararının hekimler tarafından onaylandığını belirtmiştir. Kendisinin ise dil hastalıklarının dışında bir yararını tespit edemediğini söylemiştir. Hekimlerin şeylisanın farklı çeşitlerinin, unutkanlığa, vücut ağrılarına, dilin gevşekliğine, saraya ve bunların dışında bazı hastalıklara iyi geldiğini söylemiştir. Bu ilacın iyi geldiği hastalıklardan olan unutkanlık ve vücut ağrılarına mübarek sıvının da iyi geldiği yapılan karşılaştırılma neticesinde görülmüştür.

3) Aristun-ı kebir: Beşinci cildin otuz üç ve otuz dördüncü sayfalarında yer alan bu ilaçta yine birçok maddenin yanında kükürttten 17,5 gr bulunmaktadır. İçeriği veren İbn Sînâ ilacın nasıl hazırlanacağını da tarif etmiş ve ilacın vücut soğukluğuna, kulunç, karın ağrısı, uterus ve düzensiz olup dört günde bir gelen nöbetlere iyi geleceğini söylemiştir.

4) Aristunu's-sagir: İbn Sina beşinci cildin otuz dördüncü sayfasında yer alan ve 11 maddeden oluşan bu ilacın, Aristunu'l-kebir'in iyi geldiği tüm hastalıklara iyi geldiğini söylemiştir. 11 maddenin arasında yer alan kükürttten ise bu reçetede 30 gr bulunmaktadır.

5) Macun-ı esved-i selim: Beşinci cildin otuz altı ve otuz yedinci sayfalarında yer alan bu reçetede 140 gr kükürt bulunmaktadır. Kükürdün yanında birçok maddenin de kullanıldığı bu macun tutkulu aşka, kara safraya, paralize, manyaklığa ve bütün soğuk hastalıklara iyi gelmektedir.

6) Devâü'l-kibrit: Kibrit anlam olarak zaten kükürt demektir. Beşinci cildin kırk iki ve kırk üçüncü sayfalarında geçtiğine göre reçetede 28 gr kükürt bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ilaçta banotu tohumları, safran, beyaz biber, Çin tarçını filizlerinin dışında maddeler de bulunmaktadır. İlaç en son balla karıştırılarak 6 ay bekletilmektedir. Dozu ise hastanın yaşına göre ayarlanmaktadır. İbn Sînâ bu ilacın yılan ve akrep sokmasına, zararlı ilaçların zehirlerine karşı iyi geldiğini, idrar söktürücü olduğunu, taşın atılmasını sağladığını söylemiştir. Ayrıca ateşli hastalık, 4 günde bir gelen nöbet, kronik öksürük, nefes darlığı ve kan tükürme gibi şikâyetlere iyi geldiğini söylemiştir. Burada mübarek sıvı ile bu ilacın iyi geldiği hastalıklar arasında birebir ortak nokta bulunamasa da iki ilacın da ateşli hastalığa şifa olduğu ve idrar yolundaki taşa iyi geldiği sonucuna ulaşabiliriz.

7) el-Kaftarganü'l-ekber: Beşinci cildin kırk dört ve kırk altıncı sayfalarında yer alan bu Hint ilacında birçok madde ile birlikte 100 gr kükürt bulunmaktadır. İlacın yapılışı detaylı bir şekilde açıklanmıştır. 6 aylık beklemeden sonra hazır olan ilacın düşüğü engellediği, bütün kadın hastalıklarına ve adet ağrılarına iyi geldiği belirtilmiştir. Ancak yapılan karşılaştırmada mübarek sıvının iyi geldiği söylenen 31 hastalık arasında buna benzer bir hastalığın yer almadığı görülmüştür. Aralarındaki tek ortak nokta ilaçların içeriğinde bulunan kükürttür.

8) el-Kaftarganü'l-asgar: Bu ilaç ile mübarek sıvı arasında içerisinde yer alan kükürttten başka ortak nokta bulunamamıştır. Çünkü beşinci cildin kırk beş ve kırk altıncı sayfalarında ilacın sadece içeriğinde yer alan maddeler verilip nasıl hazırlanacağı söylenmiştir. Buna göre bu ilaçta 3,5 gr deniz kükürdü yer almaktadır.

9) el-Kalkalanicü'l-asgar: Bu ilaçta mübarek sıvının içeriği ile ortak olarak cıva bulunmaktadır. Ancak beşinci cildin kırk sekizinci sayfasında sadece cıva olarak değil "beyaz termiye (müshil olarak kullanılır, cıva sülfid) 210 gram" olarak ilacın tarifinde yer almaktadır. Beşinci cildin kırk yedinci sayfasında ise bu ilacın su toplamasına, karaciğer ağrısına, tıkanıklıklara, sarılığa ve soğuk apselere iyi geldiği söylenmiştir. Mâddetü'l-hayât da kulağın tıkalı olmasına ve karında asit (sıvı) birikme rahatsızlığına iyi gelmekteydi. İki ilacın tıkanıklık ve su toplaması yani sıvı birikimine iyi gelmesi tam bir benzerlik arz etmese de bu tarz hastalıklara iyi gelmeleri ortak nokta olarak dikkatleri çekmektedir.

10) Macunü'l-yakut: Beşinci cildin kırk dokuz ve ellinci sayfalarında yer alan bu macunun tarifinde mübarek sıvı ile ortak olarak yakut kullanılmaktadır. Yakuttan İbn Sînâ'nın vermiş olduğu tarifte 4,5 gr bulunmaktadır. İbn Sînâ tarifte özellikle kırmızı yakut parçalarının kullanıldığını söylemiştir. Bunun dışında yeşim taşı, altın, gümüş, kakule, sümbül gibi birçok madde de macunun içeriğinde yer almaktadır. Nasıl yapıldığı ise detaylı bir şekilde anlatmıştır.

İbn Sînâ macunun anlatımına bizim tarafımızdan yapıldı diyerek başlamaktadır. Sonrasında onu diğer hekimlerin dediği şekilde ve kurallara uygun olarak denediğini söylemektedir. Daha sonra macunun yararlarını saymaktadır. Buna göre bu macun; melankoliye, depresyona, kalp zaafına ve ritim bozukluğuna, kronik hastalıklara, beyine, karaciğere, özellikle de dalak ile ilgili hastalıklara, koliğe, eklem ağrıları ve kronik ateşe iyi gelmektedir. Bu macunun iyi geldiği hastalıklar ile mübarek sıvının iyi geldiği hastalıklar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Öyle ki mübarek sıvı da vücutta ağrı ve sızıya, sıtma ve ateşli hummaya, kalpte ağrı veya sancıya ve depresyona iyi gelmekteydi.

11) İbn Hubeyre Tarafından Yapılan Piller: Bu ilaçta mübarek sıvı ile ortak olarak cıva bulunmaktadır. Cıva, beşinci ciltte sayfa 152'de yer alan tarifte 1,5 gr beyaz türbit kökü yani cıva sülfid tozu olarak geçmektedir. Bu ilacın sarı safraya, gazlara, basur memelerine, olgunlaşmamış flegmaya ve kaşıntıya iyi geldiği belirtilmiştir. Mâddetü'l-hayât'ında basura iyi geldiği önceki sayfalarda belirtilmiştir.

12) Merhemü'l-merkun (Kermes Böceği): Beşinci ciltte sayfa 174'de yer alan bu merhemin içerisinde 10,5 gr kükürt ve 7 gr cıva bulunmaktadır. Bunun dışında merhemde yer alan maddelere örnek olarak kermes böceği, çöğen otu zamkı ve zift örnek verilebilir. Mübarek sıvının bazı deri hastalıklarına iyi geldiği öncesinde belirtilmiştir. Merhemü'l-merkun da makat ağrıları ve bir deri hastalığı olan egzamaya iyi gelmektedir. İbn Sînâ'nın vermiş olduğu merhem ile mübarek sıvı arasındaki benzerliğin deri hastalıklarına iyi gelmesi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu merhemde dikkat çeken diğer bir nokta, mübarek sıvıda yer alan iki maddenin de bu merhemde yer almasıdır.

13) Merhem (Ebucehil Karpuzu İçi): Beşinci ciltte sayfa 177'de yer almaktadır. Ebucehil karpuzu ile hazırlandığı, yararının bir önceki ilaç ile aynı olduğu ve nasıl uygulanacağı belirtilmiştir. Merhemin içerisinde 21 gr kükürt bulunmaktadır. 5/176'da "Bir merhem "olarak geçen ve içerisinde kükürt bulunmayan önceki ilaç ise midenin şiddetli zaafına ve karaciğer zaafına, mide ve karaciğer sertliğine ve hepatik diyareye iyi gelmektedir. Mâddetü'l-hayâtın iyi geldiği belirtilen otuz bir hastalık ile bu merhemin iyi geldiği belirtilen hastalıklar arasında ise bir benzerlik bulunmamaktadır.

14) Eşsiz Göz İlacı: Bu başlık altında iki reçete verilmiştir. Beşinci cildin 201 ve 202. sayfalarında yer alan ikinci reçetede 3,5 gr cıva bulunmaktadır İbn Sînâ ikinci reçetenin tarifini detaylıca açıklamış ve korneanın yoğunlaşmasına çok iyi geldiğini belirtmiştir. Mâddetü'l-hayât ise göz rahatsızlıklarından benzer olarak göz ağrısına iyi gelmekteydi.

15) Güçlü Emme Kabiliyeti Olan İlaç: Beşinci ciltte sayfa 228'de yer almaktadır. Faydalı ve başarılı bir ilaç olduğu belirtilerek delilere, kronik hastalıklara ve dalak hastalıklarına iyi geldiği söylenmiştir. İçerisinde 450 gr yanmamış kükürt bulunmaktadır. Mâddetü'l-hayât ile arasındaki benzerlik reçetede yer alan kükürten dolaydır.

16) Siyatik İçin Bir İlaç: Etkin olarak ağrıyı azalttığı belirtilmiştir. Beşinci ciltte sayfa 238'de yer alan bu ilacın içeriğinde iki kısım zift, bir kısım yanmamış kükürt bulunmaktadır. Mübarek sıvı ile arasındaki benzerlik içeriklerinde bulunan kükürten dolaydır.

17) Saç Dökülmesi İçin Sürülen İlaç Formülasyonu: Beşinci ciltte sayfa 238'de ve sekizinci makalede yer almaktadır. Birçok maddenin yanı sıra içerisinde 4,5 gr yanmamış kükürt bulunmaktadır. Mâddetü'l-hayâtın her ne kadar bütün hastalıklara şifa olduğu söylense de saç dökülmesine iyi geldiği söylenmemiştir. Fakat net bir benzerlik olmasa da mâddetü'l-hayâtın kıl çıkmama durumuna yani kıl çıkartmaya iyi geldiği bilinmektedir.

Yukarıda belirtilen ve beşinci ciltte yer alıp mübarek sıvı ile ortak içeriğe sahip 17 ilaçta İbn Sînâ'nın en çok kükürdü kullandığı görülmüştür. Yakut bir yerde kullanılırken cıvaya ise dört ilacın içeriğinde rastlanmıştır. Mâddetü'l-hayât'ın içeriğinde yer alan maddelerin birden fazla olacak şekilde (cıva ve kükürt) bir ilaçta kullanıma sadece Merhemü'l-merkun (Kermes Böceği) ilacında rastlanmıştır. Verilen ilaçların iyi geldiği hastalıklar ile mâddetü'l-hayât'ın iyi geldiği hastalıklar karşılaştırıldığında ise bazen net bazen de net olamayan benzerlikler tespit edilmiştir. Ancak içeriğinde ortak maddeler bulunsa bile verilen droglar ile iyi geldikleri hastalıklar arasında hiçbir şekilde benzerliğin olmadığı durumlar da görülmüştür.

Sonuç

Dünya üzerinde hem kanser gibi geçmişten gelen hem de koronavirüs gibi yeni ortaya çıkan pek çok hastalık bulunmaktadır. Bu hastalıkların bazıları artık günümüzde çok kolay tedavi edilebilirken bazıları hâlâ tedavi edilememekte ve tıp ilminde çare aranmaya devam edilmektedir. Yaşadığımız doğa ise mucizelerle dolu olup bitkiler, mantarlar, taşlar ve madenler insanların hastalıklarına şifa olmaktadır. Bu nedenle günümüzde olduğu gibi asırlar öncesinde de hekimler doğadan, yaşadıkları çağın hastalıklarının tedavisi için faydalanmış ve çeşitli droglar hazırlamışlardır. Doğada yer alan kükürt, cıva ve yakutu kullanarak geçmişte hastalıklara karşı ilaç üreten hekimler arasında yer alan İbn Sînâ ve ondan dört asır sonra yaşayan Akşemseddin ise İslam tıp tarihinde önemlerini hâlâ korumaya devam etmektedir.

Akşemseddin, eseri ile aynı adı taşıyan ve içeriğinde temel olarak yakut taşı, kükürt ve cıvayı barındıran mâddetü'l-hayât'ın 2000 çeşit hastalığa şifa olduğunu söylemiştir. Burada iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır. İlk ihtimal onun vermiş olduğu sayı ile kesretten kinaye yaparak bu üç önemli ve güçlü maddenin bir araya gelmesiyle daha etkili olacağını anlatmak istemesidir. Çünkü eserinde, mübarek sıvının iyi geldiğini söylediği sadece otuz bir hastalığa ve reçetesine yer vermiştir. Bir diğer ihtimal mübarek sıvının sadece eserde geçen otuz bir hastalık üzerinde denendiği için reçetesinin verilmiş olmasıdır. Geriye kalan 1969 hastalık üzerinde mübarek sıvı denenmediği için reçetesi eserde yer almamıştır.

Akşemseddin'in her türlü hastalığa şifa olacağını söylediği mâddetü'l-hayâtın içeriğinde yer alan maddeler aslında asırlar öncesinde hekimler tarafından hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Akşemseddin bunu eserinin giriş kısmında yakut, cıva ve kükürdü açıklarken belirtmiştir. Nitekim bu maddelerden özellikle kükürdü asırlar öncesinde çok sık kullanan hekimlerden birisi de çalışmamıza konu olan *el-Kanun fi't-tıb'ın* müellifi İbn Sînâ'dır.

İbn Sînâ hacimli bir eser olan *el-Kanun fi't-tıb'ın* birçok yerinde kükürt maddesine yer vermiştir. Cıvayı da yer yer kullanmıştır fakat yakuta çok fazla yer vermemiştir. Bunun nedeni büyük ihtimalle faydaları o dönemde bilinse dahi günümüzde hâlâ çok pahalı ve değerli bir taş olan yakutun, geçmişte de aynı öneme sahip olmasından dolayı ilaç yapımında elde etmenin zor

olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında İbn Sînâ'nın cıvayı kükürde göre daha az kullanmasının sebebi ise cıvanın ağır ve zehirli bir metal olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Bütün bu bilgilerin yanında tüm hastalıklara şifa olduğu söylenen mâddetü'l-hayât'ın iyi geldiği hastalıklar ile *el-Kanun fi't-tıbb*'da kükürt, cıva ve yakutun geçtiği bölümlerde yer alan hastalıklar arasında önemli benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlik özellikle cüzzam, kellik gibi deri hastalıklarında ve vücut ağrıları ile ilgili hastalıkların tedavisinde dikkatleri çekmektedir. Bu bizi Akşemseddin'den asırlar öncesinde yaşayan hekimlerin benzer hastalıklar için aynı maddeleri kullandığı sonucuna götürmektedir.

Akşemseddin'den sonra mâddetü'l-hayât yeterince gündeme gelmemiştir. Bu nedenle Akşemseddin'in her derde şifa olacağını söylediği ve içeriğinde önemli maddeler bulunan mâddetü'l-hayât 'ın günümüz gelişen tıp ilmi teknolojisi ile araştırılması ve bu üç maddenin bir araya geldiğinde nelere faydalı olacağını tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu maddeleri ayrı olarak ve farklı reçeteler ile benzer hastalıkların tedavisinde birçok hekim gibi tıp tarihinin Batı'da çığır açan hekimi İbn Sînâ da sıklıkla kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akşemseddin. *Mâddetü'l-hayât*. çev. Zülküf Perdecî. İstanbul: H Yayınları, 1. Basım. 2020.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sina, Eserleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/337-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ateş, Süleyman. "Akşemseddin (792-863/1390-1459)". *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 2/16-17-18 (1999), 17-57.
- Azamat, Nihat. "Hacı Bayrâm-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/442-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Baltacı, Cahid. "Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi". *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, 21-26. 1990.
- Bircan, Hasan Hüseyin. İbn Sînâ'nın İslam Düşüncesi İçindeki Yeri ve Önemi, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 12/45-46 (2015),11-40.
- Çetin, Hasan Ali. *Akşemseddin'in Mâddetü'l-Hâyat Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi,2016.
- Demir, Talip. " İbn Sina (1037)". *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri* 9. ed. Zehra Gençel Efe. 75-79. İstanbul: Mana Yayınları, 2021.
- Erünsal, İsmail. "Hüseyin Enisi ve Menakıb-ı Akşemseddin'i". *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)* 11/3 (1972), 172-175.
- Gençel Efe, Zehra. *İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Gölcük, Şerafeddin. "Akşemseddin Mehmet B. Hamza 792-863/1390-1459". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1997), 11-16.
- İbn-i Sînâ. *El-Kânûn Fi't-Tıbb*. çev. Esin Kâhya. (5 cilt) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 3. Basım. 2018.
- Kahya, Esin "Zehrâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/189-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kahya, Esin. "Hipokrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/ 119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kaya, Mahmut "Râzî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Kissling, Hans Joachim. "Akşemseddin: Bizans'ın Son Zamanlarında Yaşamış Bir Türk Veli". çev. Ramazan Ekinci, *Sûfi Araştırmaları* 2/4 (2011), 83-95.
- Köprülü, Orhan F. - Uzun, Mustafa İsmet. "Akşemseddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 299-302. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kutluer, İlhan. "Câlinûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/32-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Nalbantoğlu, Muhiddin. "Akşemseddin'in Hayatı ve Eserleri", *I. Akşemseddin Sempozyumu*, 10-12. Göynük-Bolu: Özyılmaz Matbaası, 1989.
- Öngören, Reşat. "Zeynüddin el-Hâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özönder, Hasan. "Akşemseddin'in Türbesi ve Vakıfları", *Akşemseddin Hazretleri Vakfı Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*. 117-131. 1990.
- Pormann, Peter E. "Tıp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/91-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sarı, Nil. "Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/101-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Saton, George. "İbn Sina: Hekim, Bilgin ve Filozof (980-1037)". çev. Remzi Demir. *Felsefe Dünyası* 13 (1994), 78-87.
- Terzioğlu, Arslan. "Altuncuzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/544. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Terzioğlu, Arslan. "Tıp" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/321-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Uzun, Mustafa. "Akşemseddin Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler". *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*. 7-16. 1990.
- Yıldırım, Nuran. "Sabuncuoğlu Şerefeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldız, Muhammed Ali. "Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler". *III. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Vahit Göktaş vd. 181-199. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018.
- Yıldız, Muhammed Ali. "Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Ocak 2016), 212-225.
- Yıldız, Muhammed Ali. *Akşemseddin Mehmed Bin Hamza'nın Hayatı, Risaletü'n-Nuriyye ve Maâmâtü'l Eoliya Adlı Eserlerinin İçeriğinin İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Yücel, Ayşe. *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasavvufî Açından Tahlili*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.